

KATSAUKSET

Vapaa järki ahneuden kahleissa

Sauli Salmela

Lectio praecursoria kasvatusfilosofian väitöskirjaan Vesitettyä skolastiikkaa? Varhaismodernin subjektikäsityksen aristoteelisesta perustasta. Tuomas Akvinolaisen ja John Locken kognitioteorioiden vertailua Tampereen yliopistossa 19.11.2011.

Platon kuvaa *Valtio*-teoksessaan Ateenan satamakaupunki Pireuksessa käytyä keskustelua onnellisuudesta. Kysymys kuuluu, kumpi on onnellisempi: sellainen, joka ajaa itsekkäästi mutta menestyksellisesti omaa etuaan toisten kustannuksella, vai sellainen, joka kunnioittaa toisten oikeuksia ja kehittää viisautta ja hyvettä?

Platonin Ateena muistuttaa aikamme Suomea, missä mainosmiehet opettavat ihmisen olevan sitä onnellisempi, mitä enemmän nautintoja hän saa osakseen. Demokraattisen Ateenan korruptoituneet poliitikot harjoittivat lahjontaa sekä juonittelua. Kansan enemmistö kaipasi vapautta ja nautintoja enemmän kuin viisautta ja hyvettä. Nautintojen tavoitteluun liittyy ahneuden ja itsekkyyden pahe, josta Platon sekä Aristoteles käyttävät nimeä *pleoneksia* (πλεονεξία). Aristoteles määrittelee sen epäoikeudenmukaisuudeksi, jota motivoi epäoikeudenmukainen hyöty. Keskiajalla *pleoneksia* tunnettiin latinankielisellä nimellä *avaritia*, joka mainittiin ahneuden kuolemansyyniksi.[1]

Platon argumentoi oikeamielisen olevan väärämielistä onnellisempi, sillä nautintoelämän onnellisuus on vain näennäistä. Väärämielisten näkemysten kitkemiseksi huomio on kiinnitettävä hallitsijoiden kasvatukseen, Platon esittää. Kasvatusta oli laiminlyöty, eikä lasten vapautta ollut haluttu rajoittaa – mahdollisesti traumojen pelossa – ja tästä oli seurannut itsehillinnän ja toisten kunnioittamisen katoaminen. Kasvatuksen tehtävä on osoittaa, että ylellisyys ja rikkaus eivät tee onnelliseksi, ja erityisesti hallitsijoilta on vaadittava viisautta, joka ilmenee yhteisön edun asettamisena oman edun sijaan. Platonin kuvailema hallitsijoiden koulutus tähtää hyveellisyyteen järkeä kehittämällä. Näin hallitsijat eivät tavoittelisi ruumiin nautintoja vaan tietoa ja ymmärrystä. He kykenisivät itsehillintään, toimisivat järkevästi eivätkä missään tapauksessa ahnehtisi varallisuutta.

Platonin kasvatusfilosofia ravisteli ateenalaisten näkemyksiä, sillä Platon asetti Sokraateen suulla kriittisen järjen sovinnaisen mielipiteiden ja perinteen yläpuolelle. Sokrates osoitti, kuinka poliittisissa elimissä kansalaiset esiintyivät asiantuntijoina, vaikka eivät tienneet juuri mitään niistä asioista, joita päätökset koskivat. Tältä ajatukselta on tänäänkin vaikea välttyä, kun seuraa maamme koulutuspolitiikkaa.

Platonin hallitsijoiden koulutusohjelmasta muovautui myöhemmin seitsemän vapaan taiteen (*septem artes liberales*) perusopintojen traditio. Erityisesti stoalainen filosofia korostaa ihmisten maailmankansalaisuutta, vaikka kukin elääkin jossakin ajallis-paikalli-

sessä kontekstissa. Kulttuurisista eroavaisuuksista huolimatta ihmisiä yhdistää järjellisyys ja kyky moraaliseen harkintaan. Seneca huomautti, että vapaat taiteet ovat ”vapaita”, sillä niiden opiskeleminen vapauttaa vallitsevien tapojen, ennakkoluulojen ja yleisten arvostusten kahleista. Kasvatuksen tehtävä on tuottaa vapaita kansalaisia, jotka eivät ole vapaita syntyperänsä tai varallisuutensa vuoksi, vaan koska ajattelevat itsenäisesti eli heillä on sisäinen vapaus.

Myös valistusfilosofi Immanuel Kant kuulutti ihmisen moraalista ja järjellistä autonomiaa ja kehotti Sokrateen tavoin käyttämään rohkeasti omaa järkeä. *Sapere aude*, Kant julisti Horatiuksen, tuon jäljittelyn (lat. *imitatio*) ja esikuvien opiskelun tärkeyttä korostaneen auktorin sanoin. Nykyisessä globaalistuvassa maailmassa nämä ajatukset ovat ajan-kohtaisempia kuin koskaan. Esimerkiksi ihmisoikeus- ja ympäristökysymyksiä ei voi käsitellä vain perinteeseen vedoten. Humanistinen kasvatus on tärkeää empaattisuuden ja argumentaatiotaitojen kannalta. Kansainvälistyvässä maailmassa täytyy ylittää kulttuurirajat ja ymmärtää erilaisuuden taustat.

Kaksi ja puoli tuhatta vuotta ovat Egeanmeren aallot Platonin jälkeen huuhdelleet Pireuksen satamaa, josta nykyään pääsee Ateenan keskustaan metrolla numero yksi. Metrossa kulkee tänäänkin vääramielisiä ihmisiä, jotka ilmentävät *pleoneksian* pahetta jättämällä lippunsa ostamatta. Yhtä kauan filosofia ja kasvatus ovat kuuluneet irrottamattomasti yhteen, ja kasvatusteoria on ollut filosofian osa.[2]

Länsimaisen kasvatusfilosofian punaisena lankana on antiikista lähtien kulkenut vapauden ideaali. Poliitikassa vapausaatetta on kutsuttu liberalismiksi. Vapauden käsitettä on tullut eri aikoina eri tavoin, ja tulkinnan vaihtuessa myös valtion ja kasvatuksen tehtävät näyttävät hyvin erilaisilta.

Individualistiseen ihmiskäsitykseen yhdistetty taloudellinen liberalismi ymmärtää vapaudella esteettömyyttä eli negatiivista vapautta. Se olettaa, että kun markkinavoimien annetaan toimia säätelemättä, niin siitä seuraa jokseenkin kaikki hyvä ja tavoittelemisen arvoinen mielekkään elämän saavuttamiseksi. Tämä on huolimaton ajattelua, sillä puhtaasti vapaita markkinoita ei voi ollakaan. Puhtaasti vapailla markkinoilla mikään ei edellyttäisi reilun pelin sääntöjä, yksilönvapauksia tai omaisuuden suojaa. Vapailla markkinoilla olisivat markkina-anarkistien lisäksi myös huumekauppiat, yksityisarmeijoita varustavat uskonnolliset fundamentalistit sekä mafia – ja se kuuluisi asiaan, eikä sitä voisi tuomita. Näin huomauttaa esimerkiksi Juha Sihvola (1998, 178–179). Markkinat edellyttävät aina niistä erillistä moraalialia ja lainsäädäntöä. Pelkkä vaurauden kasvattamisen oppi ei riitä, vaan tarvitaan myös arvoja, joiden perusteella vaurautta jaetaan. Markkinat ovat väline, joka voi edistää vapauspyrkimyksiä, mutta reilun pelin säännöt ja arvoperusta rakentuvat moraalikasvatukseen varaan. Sitä ei anneta kauppakoulussa, vaan se edellyttää sivistystä. Moraalifilosofia on jotakin muuta kuin markkinavoimien toiminnan kuvausta.

Suomessa snellmanilais-hegeliläinen ja herbartilainen suuntaus olivat hallitsevia kasvatuserinteitä, kunnes kokeellinen tutkimus alkoi syrjäyttää niitä 1900-luvulla. Vaikka Snellman ja Herbart näkivät joitakin asioita eri tavoin, he olivat peruseriaatteista samaa mieltä. Snellmanin mukaan ”kasvatus on se tapahtuma, jonka avulla ihminen saavuttaa järjen ja vapauden”, ja sivistys on prosessi, ei lopputulos, Snellman sanoo, ”sillä sivistys ei pääty kouluun tai johonkin tiettyyn tutkintoon, vaan koko elämä on sitä koulua, jossa yksilö muokataan ihmiseksi” (Salomaa 1944, 528, 539). Niin filosofia kuin kasvatukin tähtäävät sivistykseen, jonka tärkein alue on moraalinen sivistys ja tuloksena vapaus.

Vapaudessa keskeisintä on kyky muodostaa moraaliset arvostuksensa ja tiedolliset käsityksensä itsenäisesti, ja kasvatuksen tärkein tehtävä on tämän autenttisuuden kehittäminen. Tavoite on yhtä vaativa kuin sen saavuttaminen on arvokasta. Vapaus merkitsee järjen

mukaisen elämän toteutuneisuutta, eivätkä järjen ohjaaman ihmisen ajatuksia hämällä piintyneet ennakkoluulot, markkinamiesten sumutus eikä poliittinen ja taikauskoinen propaganda. Tällainen vapaus loistaa kuin valomajakka mainosmeressä postmodernin juppityllyyden yössä.

Kyky valintoihin ei kehity itsestään vaan edellyttää paitsi kotona myös valtiollisissa koulutusinstituutioissa tapahtuvaa kasvatusta. Näiden instituutioiden täytyy lisäksi sitoutua sivistyksellisiin arvoihin. Pelkkä uusinta tietotekniikkaa täynnä olevien koulurakennusten pystyttäminen ja talouselämän kysyntää vastaava kurssitarjonta ei riitä. Aristoteleen tavoin voi todeta, että vapaus perustuu vahvaan moraaliin, sillä valtiollista holhousta tarvitaan kansalaisten heikkoluonteisuuden vuoksi. Mitä enemmän kansalaiset hallitsevat itseään moraalisesti, sitä vähemmän valtiollista holhousta tarvitaan, ja vapaus lisääntyy. Jos valtion tehtäväksi nähdään vapauden edistäminen, niin moraalikasvatuksen tulisi olla valtion erityisessä suojelussa, mitä Sihvolakin korostaa.

Reetori Isokrates sanoi, ettei Ateena koskaan olisi yltänyt saavutuksiinsa fyysisen harjoituksen ansiosta, vaan siitä tuli suurin helleeninen kaupunkivaltio ihmisjärjen vuoksi (*Antidosis*, teoksessa Curren 2007, 29). Myöskään Suomi ei ole rakentunut poliittisesti tai sotilaallisesti vaan sivistyksellisesti, ja Snellman huomauttikin sivistyksessä olevan Suomen ainoa pelastus. Snellman piti kasvatusta ”pyhänä asiana” ja varoitti, että ”julkinen opetus voi, jos se järjestetään nurinkurisesti, turmella kokonaisia sukupolvia” ja ”kuolettaa heidän sivistysharrastuksensa”. (Salomaa 1944, 424, 533.) Ensimmäiset suurmiehet kuten Topelius, Runeberg, Snellman ja Lönnrot olivat kulttuurin ja sivistyksen sankareita, mutta tänään heistä ei olla sen kiinnostuneempia kuin sivistyksestäkään.

Nyky-Suomessa taloudellinen voittoajattelu syrjäyttää sivistysarvot. Suurmiehinä pidetään talousvaikuttajia kuten finanssikonsernien ja muiden pörssiyhtiöiden hallitusten puheenjohtajia. He ovat huolissaan talouden kasvusta ja rahan arvon inflaatiosta, mutta moraaliarvojen ja hyveen inflaatiosta he vaikenivat. Edes valtion johtoon ei haeta ensisijaisesti viisasta, vaan tehtävään saatetaan kysellä vallitsevan sosiaalisen standardin mukaisia menestyjiä, kuten informaatioteknologiayhtiöiden johtomiehiä. Kun presidentti saadaan vihdoin valittua, häneltä aletaan – kumma kyllä – odottaa ”arvojohtajuutta”.

Yliopistotutkintojen rahoitusta nämä suurmiehet saattavat luonnehtia ”tyhjäntoimittamisen subventoisiksi” – elleivät tutkimuksen tulokset ole välittömästi muutettavissa rahaksi.[3] Fantastiseksikin mainittu yliopistoudistus kiihdyttää autonomista yliopistoa talouselämän tarpeisiin vastaavaksi yritysyliopistoksi. Opetus- ja kulttuuriministeriö esittää yhteiskunnallisten ja humanististen tieteiden yliopistollisten aloituspaikkojen vähentämistä noin 20–30 prosentilla vuoteen 2016 mennessä. Leikkausten ansiosta historian, filosofian, valtio-opin, sosiologian, klassisten kielten ja kulttuurintutkimus uhkaavat näivettyä. Tekniikan ja kaupan aloille supistuksia ei kuitenkaan esitetä. Ilmeisesti diplomi-insinöörit ja ekonomit oletetaan päteviksi myös moraali- ja arvokysymyksissä.[4]

Näyttää huolestuttavasti siltä, että vapaa, päämääriä ja arvoja asettava järki kahlitaan talouden oikkujen mukaan tanssivaksi välineelliseksi järjeksi. Kapea näkemys yrityselämää palvelevasta koulutuksesta johtaa demokratian rapautumiseen ja saa ihmiset näkemään toisensa voitontavoittelun välineinä. Ateenan eliitti nosti Sokratesta vastaan syytteen, sillä se koki kriittistä ajattelua opettaneen Sokrateen valta-asemansa uhaksi, ja lopulta Sokrates tuomittiin kuolemaan. Tänään koulutuspolitiikka tuomitsee Sokrateen uudelleen, sillä kriittisen ajattelun taito ja empaattisuus ovat uhka voitontavoittelulle – eikä niitä voi objektiivisesti mitata standardoiduissa testeissä.

Ahneus oli johtamassa Platonin Ateenaa tuohon. Tänään *pleoneksian* paheesta näyttää tulleen hyve. Ahneutta ei kutsuta paheeksi, eikä varsinkaan kuolemansyynniksi, vaan mie-

luummin älykkyydeksi ja menestyneisyydeksi. Jos jotakin paheksutaan, niin talousrikoksia, joista kiinni jääminen on erityisen noloa. Voittoajattelu intellektualisoi paheen kostoksi Sokrateelle, joka intellektualisoi hyveen. Paheesta on tullut mallikkaasti sisäistettyä omaa etua, voimme todeta Bolingbroken tavoin – tai markkinadiskurssin mukaisesti voimme puhua visioimamme menestyksen saavuttamisen suunnitelmasta eli strategiasta (Sarsila 2001, 90). Elämyksiä janoava, yksilöllisyyden illuusiassa elävä kuluttaja ei arvosta kohtuullisuutta enempää kuin eilistä muotikuvastoa vaan luottaa teknologian mahdollistavan loputtoman tuotannollis-taloudellisen kasvun ilman ympäristökatastrofia. Järjestä on tullut intohimojen orja. Kelvoton isäntä lyö viisasta Epiktetosta, ja Akademia suljetaan jälleen.

Esittämäni kritiikki kohdistuu lopulta relativismiin, joka äärimillään johtaa normatiivisten järjestelmien kieltämiseen, ovatpa ne ontologisia, kieliopillisia tai moraalisia. Relativismi kieltää myös tiedon itseisarvoisuuden, jota Snellman piti kaikkien opetusta koskevien käsitysten johtavana periaatteena (Salomaa 1944, 566).

Relativismia edustaa myös konstruktivismi kaikessa teoreettisessa hajanaisuudessaan, ja sen asema kasvatustieteessä lähentelee sekulaarin uskonnon dogmia. Radikaaliksi kutsuttu konstruktivismi suuntaus sanoo, että ihminen ei tuo maailmaan tullessaan empiirisiä faktoja eikä epistemologisia tiedon kriteereitä tai metodologisia sääntöjä, vaan ne ovat ihmisielen rakenteita. Myös oppimisprosessin kuluessa omaksuttava tiedon kokonaisuus on konstruktio. Biologian, fysiikan – tai edes filosofian opetukset eivät ole tipahtaneet taivaalta valmiina paketteina, vaan ovat muotoutuneet sukupolvien saatossa tutkijoiden valtavan työn tuloksina, ja siten myös tieto ja tiede ovat konstruktioita, eräänlaisia sosiaalisia tai kulttuurisia esineitä. Tähän sopii lisätä huomautus politiikan, ideologioiden ja talouden vai- kutuksista näihin konstruktioihin.

Konstruktivismikaan ei tipahtanut taivaalta, vaan sillä on kunniallinen tai kunniaton historiansa, jota voi jäljittää tiedonsosiologien (kuten Kuhnin, Fleckin, Bloorin, Fayerabendin, Bergerin & Luckmannin), monien pragmatistien (esimerkiksi Rortyn ja Deweyn), Habermasin, Jean Piaget'n, Gianbattista Vicon ynnä monien muiden kautta John Lockeen, mutta vieläkin varhaisempaan, aina 1300-luvun nominalistiseen filosofiaan, jossa konstruktivismi sai teoreettisen perustelunsa. Nominalismin ääripäänä on tiedollinen ja eettinen relativismi, jota pahimmillaan on käytetty tekosyynä järjen käytöstä luopumiseen. Samat ongelmat uhkaavat myös radikaalia konstruktivismia, jota ei voi ymmärtää tuntematta sen filosofian-historiallisia perusteita.

Väitöskirjassani selvitän, millaisten oletusten varassa on syntynyt se subjektikäsitely, jolla tänään perustellaan kustannustehokkaan koulutuspolitiikan lyhytnäköisiä ratkaisuja, joilla on kauaskantoiset ja kalliiksi koituvat seuraukset.

Väitöskirja

Salmela, Sauli 2011. Vesitettyä skolastiikkaa? Varhaismodernin subjektikäsitelyn aristoteelisesta perustasta. Tuomas Akvinolaisen ja John Locken kognitioteorioiden vertailua. Acta Universitatis Tamperensis 1665. Tampere: Tampere University Press

Viitteet

[1] Danten helvettikuvauksessa ahneet päätyvät kiirastulen eli *purgatorion* viidenteen piiriin kuluttamaan pois synnillistä taipumustaan. Koronkiskonta (lat. *usura*, kr. *χρημαστική*, joka merkitsee myös rahantekotaitoa; vrt. *χρηματιστής* – 'bisnesmies') on yksi tapa toteuttaa ahneuden kuolemansyntiä. Dante tulkitsee koronkiskonnan väkival-

laksi luontoa kohtaan, ja sitä harjoittamalla yltää paheellisuudessa kilpailtaessa mitalisijoille. Koronkiskurit istuvat helvetin seitsemännessä piirissä visioimassa kustannustehokkaita strategioitaan. Pronssisen mitalin sijaan näiden innovatiivisten taloudellisen hyödyn apostolien kaulassa roikkuu rahapussi. Toisen palkinnon Dante myöntää eri tavoin vilpillisille, varkaille ja roistoille, kuten useille hengellisiä virkoja rahasta myyneille paaveille, jotka ristiriitaisten visioidensa hämmentäminä arvioivat senhetkistä tahotilaansa. Kultamitalista jääköön häveliäisyssyistä tässä kohden lausumatta mitään.

- [2] John Dewey (2010, 232) luonnehti filosofiaa ”kasvatuksen yleiseksi teoriaksi”. Deweyn suomalaisen aikalaisen Jalmary Edward Salomaan ura todistaa tämän puolesta, sillä hän huolehti filosofian professorinvirkansa ohella myös kasvatustieteiden professorina Turun yliopistossa yli kahdenkymmenen vuoden ajan. Salomaa luonnehti kasvatustieteitä ”filosofian koetinkiveksi” ja selitti sen tarkoittavan, että ”filosofian ja kasvatustieteen suhdetta on pidetty niin läheisenä, että on katsottu voitavan siitä, minkälaiseen kasvatustieteeseen filosofia johtaa, päätellä, minkälainen tuo filosofia itse on” (Salomaa 1944, 526–527). Samoin Juho August Hollo esittää kasvatustieteen ”vain erääksi filosofian piiriin kuuluvaksi erityisalueeksi”. Platonille, Hollo sanoo, kasvatustiede ja filosofia ”olivat yhtä”, sillä molemmat merkitsevät pyrkimystä viisauteen. Sittemmin näkemys filosofiasta on hieman muuttunut. Platon näki filosofian kaiken kattavaksi, kiinteäksi kokonaisuudeksi, mutta Aristoteleesta alkaneen perinteen mukaisesti filosofiaa lähestytään ontologian, logiikan, tietoteorian, etiikan ja estetiikan kaltaisten tutkimussuuntien tai osa-alueiden näkökulmista (Hollo 1927, 29–30). Muutos on heijastunut valistuksen jälkeisiin kasvatusteorioihin, joita suunniteltaessa onkin kysyttävä, mikä filosofian alueista ensisijaisesti olisi valittava kasvatusteorian lähtökohdaksi. Herbart perusti individuaalipedagogiikan teorian moraali- ja filosofian sekä kasvatustieteiden psykologiaan, jota tänään voisi luonnehtia metafyyksiseksi järjestelmäksi, vaikka Herbart sitä psykologiaksi nimittikin. Moraali- ja filosofian tehtävä on osoittaa kasvatustieteelle päämäärä, Herbart esitti, ja psykologian tulee osoittaa tuon päämäärän saavuttamiseen liittyvät esteet, keinot ja välineet. Kasvatustieteen lopullinen tavoite on hyveellisesti suuntautuva tahto, ja sen saavuttamiseksi on ensin tultava välitavoitteeseen, joka on opetuksen avulla kehitettävä arvostus ja harrastuneisuus tiedollisia asioita kohtaan. Sisältä kumpuava kiinnostus tietoa kohtaan saa ihmisen pitämään kiinni tiedostaan ja monipuolistamaan sitä, ja näin yksilö täydellistyy vapaaksi persoonaksi (Bruhn 1977, 283–284). Tieteellisen kasvatustieteen isäksikin kutsutun Herbartin filosofia nousee saksalaisen idealistisen filosofian perinteestä. Herbart oli näet Fichten oppilas, ja Immanuel Kantin kuoltua Herbartista tuli tämän seuraaja Königsbergin yliopiston professorina. Suomeen saksalaisen idealismin perinne kulkeutui kuitenkin välittömimmin Snellmanin filosofiassa, joka seuraa varsin uskollisesti Hegelin filosofiaa.

- [3] Björn Wahlroos sanoi näin Suomen Kuvalehden haastattelussa 19.3.2010.

- [4] Nussbaum (1998 ja 2010) varoittaa amerikkalaisen sivistyksen tulevaisuudesta. Perinteisesti amerikkalaisiin – toisin kuin suomalaisiin – yliopistotutkintoihin on sisällytetty kaikille yhteiset laajat humanistiset (kuten filosofian, historian ja kirjallisuuden) perusopinnot riippumatta siitä, mihin pääaineeseen opiskelija myöhemmin syventyy. Viime vuosina on esitetty liberal arts -opintojen leikkaamista taloudellisin perustein. Kuitenkin vielä tänään esimerkiksi Texas Agriculture & Mechanics Universityn College of Liberal Artsissa on 25 vakinaista filosofian professoria, ja filosofian opetushenkilökuntaa 34. Professori Robin Smith on maailman johtavia Aristoteleen logiikan tuntijoita. Insinöörien ja lehmipoikien kohdalla antiikin filosofian opetus on hoidettu paremmin kuin yhdessäkään suomalaisessa yliopistossa. Tämän esimerkin mainitsee Sihvola (1998,

15), ja yksityiskohtia löytää yliopiston internet-sivustolta.

Kirjallisuus

- Bruhn, Karl 1977. Kasvatusopin historian kehityslinjoja. Helsinki: Otava.
- Curren, Randall (toim.) 2007. *Philosophy of Education. An Anthology*. Malden–Oxford–Carlton: Blackwell.
- Dante Alighieri 1999 [1300-luvun alku]. Jumalainen näytelmä. Suomentanut Elina Vaara. Johdanto ja selitykset Tyyni Tuulio. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Dewey, John 2010 [1916]. *Democracy and Education*. Las Vegas: IAP Publishing.
- Hollo, Juho August 1927. Kasvatuksen teoria. Johdantoa yleiseen kasvatustieteeseen. Porvoo: WSOY.
- Ketonen, Oiva 1961. Eurooppalaisen ihmisen maailmankatsomus. Porvoo: WSOY.
- Nussbaum, Martha 1998. *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Nussbaum, Martha 2010. *Not for Profit – Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Platon 1976. Teokset. Helsinki: Otava.
- Sihvola, Juha 1998. *Toivon vuosituhat*. Jyväskylä: Atena.
- Salomaa, Jalmari Edward 1944. J. V. Snellman. *Elämä ja filosofia*. Porvoo: WSOY.
- Sarsila, Juhani 2001. *Scripta serenissima. Retorisia esseitä. Tekstejä toiselta vuosituhatelta, 3. paranneltu laitos*. Tampere: Tampereen yliopiston filologian laitos II.
- Taylor, Charles 1989. *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press.

FT Sauli Salmela on valmistunut maisteriksi teoreettisesta filosofiasta ja suorittanut jatko-opinnot Kasvatustieteiden yksikössä Tampereen yliopistossa. Hän työskentelee filosofian, elämäntutkimuksen ja latinan kielen opettajana.